

Οι “ελάσσονες” πολιτικές ηγεσίες στο κράσπεδο της εμφύλιας διαμάχης. Η περίπτωση του Αλέξανδρου Θρ. Ζαΐμη.¹

Νίκη Μαρωνίτη

Επίκουρη Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιον Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Η συμβολή που ακολουθεί επιμερίζεται σε τρία άνισα, συμπληρωματικά μέρη. Επομένως, μέσα από τις σελίδες που ακολουθούν, θα επιχειρήσω:

α) να εξετάσω, παραδειγματικά και κριτικά, κάποια από τα ζητήματα, ορολογίας, μεθόδου και ερμηνείας που εμβάλλουν κατά τη γνώμη μου στη μελέτη του «εθνικού διχασμού»² - αλλά και ευρύτερα στην κατανόηση των περιόδων της ελληνικής ιστορίας που τέμνονται από εμφύλιες διαμάχες.

β) να διερευνήσω, μέσα από το παράδειγμα του Αλέξανδρου Ζαΐμη, κατά πόσο η μελέτη των θεωρούμενων ως «ελασσόνων» πολιτικών ηγετών, καθώς και των διαφοροποιημένων μορφών διακυβέρνησης που τα εν λόγω πολιτικά υποκείμενα συνήθως υπηρετούν, μπορεί να εμπνεύσει εναλλακτικά αφηγήματα της ελληνικής ιστορικής διαδρομής.

γ) να αφουγκραστώ, με πλοηγό και πάλι τον Καλαβρυτινό πολιτικό και φόντο το σύνθετο, δυναμικό και εκρηκτικό σκηνικό, πώς τα αρχηγικά υποκείμενα της εποχής αντιλαμβάνονται τις έννοιες της «μεσότητας», της «συναίνεσης», της «ρευσιότητας», της «διαχείρισης» και επομένως, πώς τις μεταφράζουν σε μάχιμες πολιτικές πρακτικές.

Α) Ο Εθνικός Διχασμός σπανίως ως ιστορικό πρόβλημα και πολύ περισσότερο ως τεκμήριο του θεωρούμενου εγγενούς ελαττώματος της φυλής μας κυριαρχεί στον ελληνικό δημόσιο λόγο.³ Επικαιροποιώντας συνήθως έτσι, με τρόπο λανθασμένο, παραπλανητικό και συναισθηματικά φορτισμένο ένα από τα πιο εμβληματικά ιστορικά φαινόμενα του ελληνικού, ορθότερα ευρωπαϊκού μεσοπολέμου- ενός φαινομένου που επικοινωνεί και διασταυρώνεται πολλαπλώς με τις διεθνείς εξελίξεις, παρόλο που σπα-

1 Το κείμενο που ακολουθεί βασίζεται εν πολλοίς στην ομιλία που έκανα στο Άργος στο πλαίσιο Επιστημονικής Διημερίδας με τίτλο, «2015-1915: 100 χρόνια από τον Εθνικό Διχασμό. Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές διαστάσεις των γεγονότων και οι μεταγενέστερες επιδράσεις» (Πνευματικό Κέντρο Άργους, 7-8 Νοεμβρίου 2015) που διοργάνωσε ο δραστήριος και εξαιρετικά φιλόξενος Σύλλογος Φιλολόγων Αργολίδας. Το κείμενο θα διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό τον χαρακτήρα του προφορικού λόγου και θα συμπεριλάβει μάλιστα την γόνιμη προβληματική που άνοιξαν οι συζητήσεις και οι διάλογοι εντός και εκτός συνεδρίου τις δύο αυτές μέρες, με άξονα το επίμαχο ιστορικό φαινόμενο. Καθώς, η διημερίδα αποτέλεσε μια ευκαιρία στους συμμετέχοντες να δοκιμάσουμε και να δοκιμαστούμε στο πεδίο όπου η επιστημονική ιστορία διασταυρώνεται και αναμετρείται αφενός με την σχολική/εκπαιδευτική ιστορία, αφετέρου με την εμβέλεια και την ισχύ της δημοφιλούς δημόσιας ιστορίας και μάλιστα σε περιφερειακό/τοπικό πλαίσιο.

2 Στο κείμενο που ακολουθεί θα χρησιμοποιώ τον όρο Εθνικός Διχασμός με κεφαλαία τα αρχικά γράμματα των δύο λέξεων (Ε και Δ αντίστοιχα) όταν θα θέλω να αναφερθώ αποκλειστικά στο ίδιο το ιστορικό φαινόμενο (αύτη είναι εξάλλου και η επίσημη titloφόρησή του) και με πεζά όταν θα αναφερόμαι στις τρέχουσες χρήσεις του όρου. Τέλος η συμπερίληψη του όρου σε εισαγωγικά, όπως εδώ, επιλέγεται για τις περιπτώσεις που αναφέρομαι και στις δύο εκδοχές πρόσληψης / χρήσης του.

3 Αυτό που εννοώ εδώ είναι ότι πολύ συχνά χρησιμοποιείται στον δημόσιο λόγο ο όρος εθνικός διχασμός καταχρηστικά και ανιστόρητα προκειμένου να περιγράψει και να ντύσει μία τρέχουσα εκδοχή πολιτικής / ιδεολογικής διαίρεσης ή σύγκρουσης, η οποία επιδιώκεται να γίνει κατανοητή, μέσα από τα όσα ανακαλεί το φαινόμενο του Εθνικού Διχασμού ως τραυματική ιστορική μνήμη μακρόχρονης διχόνοιας.

νίως συγκρίνεται με αυτές.⁴

Πώς και γιατί ευνοείται αυτή η τακτική επικαιροποίηση στον δημόσιο και επιστημονικό λόγο; Στην πρώτη περίπτωση κυρίως με αφορμή τις εκάστοτε επετείους, είτε στο πλαίσιο της σύγκρισης παρόντος / παρελθόντος: με αφορμή δηλαδή τις αναλογίες που υποτίθεται ότι εμφανίζουν οι σύγχρονες, επαναλαμβανόμενες παραλλαγές εθνικής διχοστασίας - με πιο πρόσφατη περίπτωση αυτήν που βιώνουμε σήμερα στο πλαίσιο των συνεπειών της πολύσημης κρίσης - όταν τις συγκρίνουμε με αυτές του παρελθόντος, και ειδικότερα με αυτή του 1915-1917 ή της ευρύτερης περιόδου 1915-1936. Αυτές οι εκάστοτε «αναβιώσεις» του εθνικού διχασμού, αναπαράγουν επιτυχώς και εμπεδώνουν επαρκώς, πλάνες, προϊδεάσεις, μύθους, στερεότυπα, ιδεολογικές και εργαλειακές χρήσεις της ελληνικής ιστορίας. Εστιάζουν συμπληρωματικά στο νόημα που αποδίδεται από τη σκοπιά του παρόντος στα συγκεκριμένα γεγονότα, εξαιτίας του συναισθηματικού φορτίου που κουβαλούν ως βιωμένες εμπειρίες. Συναρθρώνονται έτσι αρμονικά με τις επιβιώσεις που κατά προτεραιότητα συγκρατεί και ανακαλεί η συλλογική κοινωνική μνήμη.⁵

Στον αντίποδα, ματαιώς, η πλειονότητα των κοινωνικών επιστημόνων, πρωτίτως

4 Πράγματι ένα από τα βασικότερα μεθοδολογικά ελλείμματα της πολιτικής ιστορίας στην Ελλάδα- παρά το γεγονός ότι το πεδίο έχει ανανεωθεί και εμπλουτιστεί δραστικά τις τελευταίες δύο δεκαετίες- παραμένει, πάντοτε με φωτεινές εξαιρέσεις, η κυριαρχία της εθνοκεντρικής, εσωστρεφούς σκοπιάς και η αποσπασματική και συνήθως άγονη ερμηνευτικά συνομιλία με το διεθνές/παγκόσμιο πλαίσιο. Η ταξινόμηση και θεώρηση της ελληνικής περίπτωσης (ή και ευρύτερων συνόλων όπως τα Βαλκάνια ή τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης) ως αποκλίνουσας ή έκκεντρης από την «ηγεμονική» ευρωπαϊκή εμπειρία συνιστά την πιο συχνή τακτική. Επιλέγεται δηλαδή η στενή χρήση της συγκριτικής μεθόδου για την κατάδειξη είτε προγραμματικών λίγο-πολύ διαφορών, είτε «αυτονόμων» ομοιοτήτων ή αναλογιών. Για μία κριτική θεώρηση, και μάλιστα από διεπιστημονική ματιά των ερμηνευτικών σχημάτων της ελληνικής θεωρούμενης ως «ατελούς» ή «ελλειμματικής» νεωτερικότητας, βλέπε, Κ. Ροζάκου & Ε. Γκαρά (επιμ.), (2013), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία, Αθήνα!*. Αλεξάνδρεια, σ. 11-120.

Για τη εννοιολόγηση και οπμασία της σύγκρισης, καθώς και των παγίδων που αυτή συχνά εγκυμονεί βλέπε, Δερτιλής, Γ. Β. (2009), *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1929, τόμος Α'.* Αθήνα: Εστία (πέμπτη αναθεωρημένη και συμπληρωμένη έκδοση), σ. 3-53. Λιγότερο γνωστά και κυρίως ελάχιστα ενταγμένα στην ιστοριογραφική παραγωγή του πεδίου της πολιτικής ιστορίας είναι τα βιβλιογραφικά πορίσματα σημαντικών μελετών που μέσα από την διεθνική σκοπιά και τις διασταυρούμενες ιστορίες (histoires croisées) επιχειρούν μια εντελώς διαφορετική και γόνιμη, κατά την άποψη μου, θεώρηση. Εντάσσοντας δηλαδή την ελληνική περίπτωση, ή τη βαλκανική στην πλούσια και πολύχρωμη παλέτα των ευρωπαϊκών ιστορικών εμπειριών. Βλέπε χαρακτηριστικά, Daskalov, R. & Mishkova, D. (eds), *Entangled Histories Of Balkans. Volume II. Transfers Of Political Ideologies and Institutions*. Leiden-Boston: Brill, (όλο και ειδικότερα) p. 1-280.

5 Στο σημείο αυτό δεν έχει νόημα να παραπέμψω σε συγκεκριμένα παραδείγματα. Ο τύπος είτε στη γενική/πολιτική ύλη είτε στις ειδικές σελίδες του- κατά κανόνα πολιτισμικές- καθώς και το διαδίκτυο και τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης βρίθουν από τέτοιου τύπου αναλύσεις και αυταπώδεικτες στη δική τους λογική ομοιότητες, αναλογίες, επαναλήψεις. Αυτές οι αναλύσεις μάλιστα στην πλειοψηφία τους επικαλούνται ή αφήνουν να εννοηθεί ότι αντλούν έμπνευση και κύρος όχι (κατά κανόνα) από τη θεσμοθετημένη μνήμη περί Διχασμού και εμφύλιων διαιρέσεων, αλλά από τη θεωρούμενη ως «αδιαμεσολάβητη» συλλογική κοινωνική μνήμη. Βλέπε, Λιάκος, Α. (2007), *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*. Αθήνα: Πόλις του ιδίου, (2012), «Οι πόλεμοι της ιστορίας. Σημειώσεις επί του πεδίου», στο *Οι αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα Αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*. Αθήνα, σ. 206-222· Ρ. Βαν Μπούσοχτεν, Τ. Δερβενιώτη (κ.ά.) (επιμ.), (2008), *Μνήμες και θήκη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*. Θεσσαλονίκη-Αθήνα: Επίκεντρο, (όλο, ειδικότερα) σ. 9-43.

οι ιστορικοί, προσπαθούν επίμονα να αναδείξουν τη συνθετικότητα και ιστορικότητα του τραυματικού διαιρετικού φαινομένου.⁶ Όχι βεβαίως γιατί έχουν την ψευδαίσθηση ότι έτσι μπορεί να αποτρέψουν την απειλητική επανεμφάνισή του- η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται, δεν διδάσκει, πόσο μάλλον δεν παραδειγματίζει. Αλλά γιατί πιστεύουν ότι μόνον η εις βάθος κατανόηση του, δηλαδή με όρους επιστημονικούς και όχι αξιολογικούς, ενδέχεται να συμβάλλει στη συλλογική, κριτική αυτογνωσία μας.⁷ Πρόσθετα, η προσπάθεια των ανήσυχων μελετητών, και επομένως και η δική μας σήμερα, είναι να σπάσουμε το κέλυφος της απλουστευτικής, ταυτολογικής ερμηνείας που κυριαρχεί στη δημόσια σφαίρα, εν μέρει και στην επιστημονική, με πεδίο δόξης λαμπρό όχι συγκεκριμένα τον Εθνικό Δικασμό, αλλά ευρύτερα τις εμφύλιες συγκρούσεις. Μιας ερμηνείας που με γνώμονα μια ηθική/ψυχολογική κλίμακα και όχι ελέγξιμα επιστημονικά κριτήρια διαμόρφωσε ένα «καθεστώς αλήθειας». Το οποίο αναπαράγεται επιτυχώς μέχρι τις μέρες μας, χωρίς να χρειάζεται περαιτέρω τεκμηρίωση και μεθοδολογικό υπόβαθρο, στο μέτρο που καταναλώνεται αφειδώς από το ελληνικό κοινό που «διψάει για ιστορία», αρκεί αυτή να είναι εύπεπτη, αναλλοίωτη, γεμάτη βεβαιότητες και μελλοντικές υποσχέσεις.⁸ Σύμφωνα με αυτό το απολογιστικό ερμηνευτικό σχήμα, η διχοστασία είναι σε πολιτισμικούς όρους εκείνο το διαχρονικό, «ολέθριο εθνικό μας ελάττωμα» το οποίο υποσκάπτει τους πρόσκαιρους θριάμβους, και μας οδηγεί μοιρολατρικά, σχεδόν πάντα, στις οδυνηρές καταστροφές. Υπονομεύει, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, την συνοχή του έθνους, άρα οιονεί και την απρόσκοπτη συνέχεια του στον χώρο και τον χρόνο. Η καταστατική αυτή «εθνική κακοδαιμονία» / «αδιοτυπία», στο πλαίσιο της ίδιας α-ιστορικής, κατά βάση θυματολογικής προσέγγισης, εγγράφει άκριτα μια φυσική, αυτονόητη «αδυναμία» των Ελλήνων, που εξηγεί με τη σειρά της μια σειρά

6 Χαρακτηριστικό παράδειγμα, Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (2016), *1915: Ο Εθνικός Δικασμός*. Αθήνα: Πατάκης (3η έκδοση).· του ιδίου, Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (2017), *Μετά το 1922. Η παράταση του Δικασμού*. Αθήνα: Πατάκης.

7 «Έχουμε ανάγκη την ιστορία, γιατί μας χρειάζεται η ανάπαυλα. Μια παύση για να καταλαγιάσει η συνειδησή μας, για να διατηρήσουμε τη δυνατότητα να έχουμε συνείδηση- ως έδρα όχι μόνο της σκέψης, αλλά και ενός πρακτικού λόγου που μας δίνει κάθε ελευθερία δράσης. Σε αυτό το έργο αφοσιώνονται με απόλυτη συνέπεια οι ποιητές: να διασώσουν το παρελθόν, να διασώσουν το χρόνο από τους φρενήρεις ρυθμούς του παρόντος. Για να το πετύχουμε, λοιπόν, πρέπει να εργαστούμε ώστε να αιονήσει, να αδρανήσει, να εξουδετερωθεί ο κίνδυνος που απειλεί τη χρονικότητα και ο οποίος λεηλατεί την εμπειρία και περιφρονεί την παιδικότητα...». Αυτά τα πολύ εύστοχα και μεστά λόγια συμπεριλαμβάνει, μεταξύ άλλων, ο Patric Boucheron, στο εναρκτήριο μάθημά του στο College de France. Boucheron, P. (2017), *Τι μπορεί να κάνει η ιστορία. Εναρκτήριο μάθημα στο College de France*, (μετάφρ. Γιάννης Μπαλαμπανίδης). Αθήνα: Πόλις, σ. 61-62.

8 Λιάκος, «Οι πόλεμοι της...», ό.π..

από δήθεν ελλείμματα, απουσίες και υστερήσεις της ελληνικής ιστορικής διαδρομής.⁹

Έτσι η εθνική διχοστασία νομιμοποιείται αφενός ως αυτονόητη, δομική ιστορική ύλη, που καλεί τον εκάστοτε μελετητή να την λάβει άκριτα υπόψη του, αφετέρου ως αναλυτικό εργαλείο ικανό και επαρκές να ερμηνεύσει οποιοδήποτε λίγο-πολύ ιστορικό ελληνικό ζήτημα. Καθίσταται μια βολική μετωνυμία. Την ίδια στιγμή, οι κοινωνικές - ταξικές συγκρούσεις αποτελούν σαφώς σε μικρότερο βαθμό αντικείμενο ιστορικής έρευνας, ή πεδίο γόνιμης θεωρητικής διαλεκτικής.

Επομένως ποιος ο λόγος να μελετάμε τον Εθνικό Διχασμό ως ιστορικό πρόβλημα, αφού έχουμε ήδη προεξοφλήσει και πειστεί για την ανεξερεύνητη, ζοφερή ιδιοσυστασία του; Ποιος ο λόγος να ερευνούμε τις αλυσιδωτές, ολέθριες, αναπότρεπτες ωστόσο συνέπειες του; Ευτυχώς υπάρχει αντίλογος. Αυτό έχει φανεί εξάλλου από την μέχρι τώρα έκθεση του προβληματισμού μας. Προς την κατεύθυνση της περαιτέρω τεκμηρίωσης αυτής της θέσης ακολουθούν οι πιο κάτω σκέψεις. Αφετηρία και αφορμή ο τίτλος του ίδιου του συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της επετείου των εκατό χρόνων. Τον υπενθυμίζω: «2015-1915: 100 χρόνια από τον Εθνικό Διχασμό.

9 Στην απλουστευτική του αυτή εκδοχή το σχήμα κυκλοφορεί σε άφθονες παραπλήσιες εκδοχές στον δημόσιο λόγο από ποικίλα βήματα και τροφοδοτείται τακτικά από νέα «τεκμήρια επαλήθευσης», με αποτέλεσμα η δημοφιλία του να ανανεώνεται απρόσκοπτα. Βλέπε χαρακτηριστικά την κριτική, διεισδυτική ματιά του Κ. Τσουκαλά απέναντι σε αυτόν τον λόγο και τις συνδηλώσεις που ενδοβάλλει, Τσουκαλάς, Κ., «Το 'ωστέριο'(:) έτος 2015», εφημ. *Το Βήμα*, 11/10/2015.

Στον επιστημονικό λόγο τα πράγματα είναι ευτυχώς διαφορετικά, ανεξάρτητα με εάν κάποιος συμφωνεί ή διαφωνεί με τις εκάστοτε θέσεις και ερμηνείες. Η εθνική διχοστασία αντιμετωπίστηκε και αντιμετωπίζεται και με όρους πολιτισμικούς/ηθικούς, ωστόσο όμως η μεταβλητή αυτή εντάσσεται σε ευρύτερα εξηγητικά σχήματα που αντλούν όχι μόνο από την ιστορία, αλλά και από άλλους επιστημονικούς κλάδους. Από τα παλαιότερα έργα, βλέπε εντελώς ενδεικτικά, Παπαρρηγόπουλος, Κ. (1925), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιολόγων χρόνων μέχρι της βασιλείας του Γεωργίου του Α΄*. /μετά προσθηκών, σημειώσεων, βελτιώσεων επί τη βάσει των νεωτάτων πορισμάτων της ιστορικής έρευνας υπό Παύλου Καραλίδου, τόμοι 1-6. Αθήνα: Ελευθερουδάκης· Σκληρός, Γ. (1919/1971), *Τα σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Διεθνούς Εμπικαιρότητας. Από τα σύγχρονα και πάλι ενδεικτικά, Καραποστόλης, Β. (2010), *Διχασμός και Εξιλέωση. Περί πολιτικής ηθικής των Ελλήνων*. Αθήνα: Πατάκης (3η).· Δερυλιός, Γ. Β. (2013), *Συνειρμοί, μαρτυρίες, μυθιστορίες*. Αθήνα: Πόλις.· Δεμερτζής Ν. (επιμ.), (2013), *Εμφύλιος: Πολιτισμικό τραύμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Πιο πρόσφατη ανάλυση που αναδεικνύει τους εμφύλιους πολέμους σε καθοριστική, διαχρονική μεταβλητή της ελληνικής διαδρομής και την εντάσσει, μαζί με τους πολέμους και τις πωχεύσεις, σε ένα κυκλοτερές, σπειροειδές ερμηνευτικό σχήμα των κρίσεων, είναι αυτή του Γιώργου Δερυλιού. Δερυλιός, Γ. Β. (2016), *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πωχεύσεις 1821-2106*. Αθήνα: Πόλις. Από τον χώρο των Πολιτικών Επιστημών κυκλοφόρησε πρόσφατα το βιβλίο του Καλύβα, Στ. Ν. (2015), *Καταστροφές και Θρίαμβοι. Οι 7 κύκλοι της ελληνικής ιστορίας* (μετάφρ. Νίκος Ρούσσος). Αθήνα: Παπαδόπουλος. Στο έργο αυτό ο συγγραφέας προτείνει ένα κυκλικό σχήμα ερμηνείας της σύγχρονης ελληνικής ιστορικής διαδρομής, όπως αυτό ορίζεται από την εναλλαγή ή συνύπαρξη «καταστροφών» και «θριάμβων». Σύμφωνα με τον μελετητή αυτό το μοτίβο, συνιστά ένα ερμηνευτικό/«αντικειμενικό-επιστημονικό» κλειδί που εξηγεί, μεταξύ άλλων, την ανθεκτικότητα - παρά τις συχνές κρίσεις - του ελληνικού κράτους και της χερμαζόμενης ελληνικής κοινωνίας, τα όχι λίγα «επιτεύγματά» τους, τη δυνατότητα τους εν τέλει να υπερβαίνουν τον προγραμματικό φαύλο κύκλο αδιεξόδου που αυτή η θεώρηση καταρχάς ευνοεί- σε αυτό το σημείο κομβική είναι η σημασία της διεθνούς εμβέλειας που αποκτούν για μια σειρά λόγους όλες οι ελληνικές κρίσεις/καταστροφές. Αυτή η θεώρηση συνιστά κατά τον συγγραφέα Στάθη Καλύβα την «ιδιοτυπία της Ελλάδας», άποψη που ως έναν βαθμό συμφωνεί (κατ' άλλον αναθεωρεί και συμπληρώνει) με την άποψη που διατύπωσε πρόσφατα ο ιστορικός Μάρκ Μαζάουερ σχετικά με την «διαπερόντητα», και μάλιστα διαχρονικά, της Ελλάδας. Βλέπε, Mazower, M., «Democracy's Cradle, Rocking the World», *New York Times*, (29 Ιουνίου 2011, Α27).

Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές διαστάσεις των γεγονότων και οι μεταγενέστερες επιδράσεις».

Γιατί Εθνικός Διχασμός και όχι εμφύλια διαμάχη ή εμφύλιος πόλεμος; Στο μέτρο μάλιστα που ο πρώτος όρος αποτυπώνει το συντελεσμένο σχίσμα, ενώ αυτοί που ακολουθούν μας προτρέπουν να εστιάσουμε στην ίδια τη διαιρετική διαδικασία; Από ένα πρόχειρο ψάξιμο που έκανα δεν μπόρεσα να εντοπίσω πότε, από ποιόν και με ποιο ακριβώς σκεπτικό εγκαينαιόστηκε ο όρος Εθνικός Διχασμός, και πέρασε έκτοτε αβίαστα και σταθερά στο ιστορικό/πολιτικό μας λεξιλόγιο- παρά το γεγονός ότι η σχετική βιβλιογραφία, προγενέστερη και μεταγενέστερη, αντιπροτείνει πειστικά, ως καταλληλότερες, συμπληρωματικές νοηματοδοτήσεις του φαινομένου έννοιες όπως εμφύλια διαμάχη, εμφύλια σύγκρουση, εμφύλιος πόλεμος.¹⁰ Όρους δηλαδή με τους οποίους κατά κανόνα ονομάζονται και αντιστοιχίζονται, νόμιμα ή καταχρηστικά, τα διαιρετικά φαινόμενα που καθόρισαν την ελληνική ιστορική διαδρομή στο σύνολό της.

Η αμηχανία, απροθυμία, ή άρνηση να ταξινομηθεί ο Εθνικός Διχασμός ως μία από τις σφοδρές και τραυματικές εμφύλιες διαιρέσεις, εξηγείται μεταξύ άλλων: από την αποσπασματική και επιλεκτική ιστοριογραφική κατανόηση του φαινομένου, λόγου χάριν ως μιας κατεξοχήν συνταγματικής διένεξης ή μονοδιάστατα ως κρίση εθνικής ολοκλήρωσης· από το γεγονός ότι ο Εθνικός Διχασμός συγκρινόμενος με τις αποκλειστικά οριζόμενες ως εμφύλιες συγκρούσεις της δεκαετίας 1940-50 αποτελεί ένα αδύναμο παράδειγμα - παρά το γεγονός ότι για κάποιους μελετητές το χάσμα που άνοιξε μεσοπολεμικά κληροδοτήθηκε στην επόμενη περίοδο και σφράγισε σε μεγάλο βαθμό τον εμφυλιοπολεμικό χαρακτήρα της· από την έμμονη παραδοχή- με ελάχιστες εξαιρέσεις¹¹ - ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις απουσιάζουν από την Ελλάδα του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου, ή ότι οι ανισότητες στην Ελλάδα με ένα παράδοχο τρόπο δεν παράγουν διαιρετικές αντιθέσεις που μπορούν να συγκριθούν με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές εμπειρίες· από την κυριαρχία μιας εθνοκεντρικής προσέγγισης και την ελλιπή και άγονη ένταξη του φαινομένου στη συγκριτική του, διεθνή διάσταση κ.α.¹²

10 Για τον προβληματισμό που υπάρχει από προγενέστερους και σύγχρονους μελετητές διαφορετικών ειδικοτήτων γύρω από το συστατικό ή διαστατικό περιεχόμενο του όρου «εμφύλιος πόλεμος» και τη σημασία των διαφορών αυτών, βλέπε ενδεικτικά, Καλύβας, Στ. Ν. & Μαραντζίδης, Ν. (2015), *Εμφύλια πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 29-43. Πρόσθετα η χρήση του όρου «εμφύλιος πόλεμος» ή «εμφύλια διαμάχη» ή «σύγκρουση» χρησιμοποιείται με επιχειρήματα σε αρκετά έργα. Παραπέμπω ενδεικτικά: Βεντήρης, Γ. (1970), *Η Εβζήλας τον 1910-1920, τόμος 2*. Αθήνα: Ίκαρος (2η), σε πολλά σημεία (π.χ. τ. 2, σ. 374)· *Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού κατά την αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, (2003), σ.19, αλλά και σε πολλά άλλα σημεία· Κωστής, Κ. (2013), «*Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*». *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας*. Αθήνα: Πόλις, σ. 552-592· Καλύβας, *Καταστροφές και ...*, ό.π., σ. 112-127· Δερυλής, *Η ιστορία του ελληνοκύ...*, ό.π., τόμος Β', σ. 869-905· Δερυλής, *Επτά πόλεμοι...*, ό.π., σ. 69-84, Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός...*, ό.π., σε πολλά σημεία, π.χ., σ. 189-233, 270-318· Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922...*, ό.π., σ. 397-449.

11 Βλέπε χαρακτηριστικά, Χατζιωσόφ, Χ., «Εισαγωγή», στο Χ. Χατζιωσόφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα. 1900-1922 οι απαρχές, τόμος Α2*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, τόμος Α1, σ.9-39.

12 Για την διεθνή του διάσταση, βλέπε ενδεικτικά, Mazower, Μ. (2011), *Η σκοτεινή ήπειρος. Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, (μετάφρ. Κ. Κουρεμένος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (τα δύο πρώτα κεφάλαια)· Davies, Ν. (2009), *Ιστορία της Ευρώπης, τόμος Β'* (μετάφρ. Πελαγία Μαρκέτου- Ιουλία Πεντάζου). Αθήνα: Νεφέλη, σ. 1005-1188.

Εξίσου προβληματική με την άκριτη αναπαραγωγή της καθιερωμένης ορολογίας, μπορεί να αποβεί και μια άλλη, συνήθης μεθοδολογική πρακτική: η ασυλλόγιστη υιοθέτηση παραδεδεγμένων περιοδολογήσεων.

Γνωρίζουμε ότι οι δύο αυτές συμπληρωματικές διεργασίες, χρονολόγηση και καταγραφή της δυναμικής καμπύλης του διαιρετικού σχίσματος, δεν συνιστούν μια ουδέτερη, αντικειμενική δήθεν επιλογή. Αλλά ότι ανυθέτως, αποτελούν τμήμα της ευρύτερης ερμηνευτικής, υποκειμενικής μας προσέγγισης, και συγχρόνως επηρεάζουν τόσο την περιοδολόγηση άρα και ερμηνεία του πριν και του μετά, όσο και την περιχαράκωση του φαινομένου στα ελληνικά συμφραζόμενα ή εναλλακτικά τη γόνιμη συνομιλία του με το διεθνές πλαίσιο.¹³

Εξηγούμαι: περιοδολογώντας τον Εθνικό Διχασμό μεταξύ 1915-1917, είναι σαν να τον ταξινομούμε ως μία πρωτίστως ελληνική ιστορική στιγμή, μείζονα μεν, βραχείας όμως διάρκειας, που εννοιολογείται κατά βάση από τη σύγκρουση στην κορυφή της εξουσιαστικής πυραμίδας - Βενιζέλος/Κωνσταντίνος- και εξαντλείται λίγο-πολύ στην επικράτηση του ενός πάνω στον άλλο. Όμως, όπως μας επισημαίνει για άλλη μια φορά, άλλοτε ρητά και κατηγορηματικά και άλλοτε έμμεσα, η πλειονότητα της ιστοριογραφικής παραγωγής, η έκταση και το βίωμα του πολυπρισματικού φαινομένου, το οποίο κατ' ευφημιολόγηση αποκαλούμε Εθνικό Διχασμό, χαρακτηρίζονται από διάρκεια, βάθος, πυκνό ίχνος, αμφίβολες νίκες, ανεξερεύνητες πτυχές δηλαδή που μπορούν να αναζητηθούν με ασφάλεια μόνον στη μέση διάρκεια 1890-1936.¹⁴ Με τη συνείδηση αυτής της αρχικής συνθήκης, ενδέχεται να αποφύγουμε μια άλλη προσφιλή παγίδα στην οποία υποκύπτουμε τακτικά, ανυποψίαστοι και ειδικοί: τον αναχρονισμό. Εάν προκαταλάβουμε την ερμηνεία του φαινομένου με την αλαζονεία της ύστερης γνώσης, τότε αντιλαμβανόμαστε τον Εθνικό Διχασμό ως μια εξαρχής προδιαγραφμένη, γραμμική διαδικασία, με αναπότρεπτη κορύφωση- υποστηρίζουμε δηλαδή ότι τα ιστορικά υποκείμενα της εποχής είχαν, μ' έναν μεταφυσικό τρόπο, εξοικειωθεί και αποδεχτεί από τα πριν το συγκεκριμένο τέλος της. Επιπρόσθετα, εάν υιοθετήσουμε τη θέση της

13 Δεδομένου ότι ο Εθνικός Διχασμός, οι εμφύλιες διαιρέσεις είναι κατεξοχήν ευρωπαϊκό φαινόμενο, η περιοδολόγηση του φαινομένου που νομιμοποιούμε από ιστορική σκοπιά να κάνουμε είναι αυτή μεταξύ 1890/6-1936. Από μία άποψη το θέμα μοιάζει να κλείνει το 1922/23 με την λήξη του Ανατολικού Ζητήματος (όσον αφορά αυτή τη διάστασή του), την ίδρυση του τουρκικού κράτους και την μετατόπιση του ενδιαφέροντος στον χώρο της Μέσης Ανατολής. Ο Εθνικός Διχασμός όμως, όπως έχει καταδείξει τεκμηριωμένα και συστηματικά ο Γιώργος Μαυρογορδάτος στις οικείες μελέτες του, δεν μπορεί παρά να φωτιστεί, να αποκτίσει νόημα με άξονα τα συνολικά συμφραζόμενα του μεσοπολέμου. Αυτό δεν σημαίνει ότι το φαινόμενο δεν έχει δυναμική και δεν μας προσκαλεί να το φανταστούμε και να το αναπαραστήσουμε με άξονα όχι τη μία- αυτή τελικά που δρομολογήθηκε- αλλά τις πολλές πιθανές τροπές του. Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922...*, ό.π. Ο Δερυλός, στο επίμετρο του βιβλίου του για την ιστορία του ελληνικού κράτους, προτείνει να επαναπροσδιορίσουμε εν συνόλο τις περιοδολογήσεις του νεοελληνικού ιστορικού χρόνου εντάσσοντας ακριβώς έτσι το ελληνικό παράδειγμα στη διεθνή/παγκόσμια ιστορία. Βλέπε Δερυλός, *Η ιστορία του ελληνικού...*, ό.π., τόμος Β'. σ. 893-905.

14 Βλέπε από την προγενέστερη βιβλιογραφία, Βενιέρης, Γ. (1970), *Η Εξέλιξη του 1910-1920*, τόμος 2. Αθήνα: Ίκαρος (2η). Λαφνής, Γρ., *Η Εξέλιξη μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος 2. Αθήνα: Κάκτος. Από τη σύγχρονη, κατεξοχήν: Μαυρογορδάτος, 1915: *ο Εθνικός...*, ό.π. Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922...*, ό.π. Gunnar, H., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, (μετάφρ. Θ. Παρασκευόπουλος), τόμος Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 853-1004. Δερυλός, Γ. Β., *Η ιστορία του ελληνικού...*, ό.π., τόμος Β'. σ. 869-905. Χατζηβασιλείου Ε., « Η πώση του δημοκρατικού πολιτεύματος », στο *Εξισιγίες του 20ου αιώνα. 3. Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*. Αθήνα: Τα Νέα, σ.17-34.

συρρίκνωσης και εξάντλησης της οιονεί εξοντωτικής πόλωσης στα χρόνια 1915-1917, παράγουμε πιθανότατα και δευτερογενή μεθοδολογικά αποπήματα: αφού, για να εξηγήσουμε την ειρωνική επανεμφάνιση του συντελεσμένου για εμάς ιστορικού συμβάντος στην μετά το 1917 περίοδο, εισάγουμε την ερμηνεία της «αναβίωσης», ή «αναζωπύρωσης» του φαινομένου- ή σε παραλλαγή, αναγνωρίσουμε τις επόμενες, διακριτές πράξεις του δράματος.

Πλάι στη γραμμική θεώρηση, υιοθετούμε έτσι και την κυκλική, με εξίσου αβέβαιο ερευνητικό όφελος. Επιπλέον, αυθαιρετούμε περισσότερο από το αναμενόμενο, στην προσπάθειά μας να ταξινομήσουμε τα δεδομένα μας σε παλιά, νέα και καινοφανή και να συνεκτιμήσουμε το ειδικό, ερευνητικό βάρος τους. Επειδή εν τέλει καταλήγουμε να τεμαχίσουμε το σπονδυλωτό, συνολικό και μακρόχρονο αποτύπωμα του φαινομένου του Διχασμού σε μεμονωμένες φέτες, ανίκανες να μας δώσουν πειστικές απαντήσεις στα επιτακτικά ερωτήματα που εγείρονται, να του αφαιρέσουμε την ερεθιστική, δηλαδή άδηλη δυναμική του, και να το φορτώσουμε με δευτερογενείς συγχύσεις και αντιφάσεις.

Πως διαχειριζόμαστε επομένως αυτές τις προκλήσεις που υποδεικνύει η δυναμική πολυσημία των εμφύλιων αντιπαραθέσεων στο χρονικό εύρος 1890-1936; Πως τεκμηριώνουμε πειστικά ότι ο ελληνικός μεσοπόλεμος, τέμνεται από την παράλληλη διάδραση πολλών μικρότερων πολέμων,¹⁵ τους οποίους επιτάχυνε ή πυροδότησε ο Μεγάλος Πόλεμος, όπως ακριβώς έκανε και στην υπόλοιπη Ευρώπη; Πως ξεκινάμε να καλύπτουμε κενά, αποσιωπήσεις, γκρίζες ζώνες που άφησε έκθετες η μέχρι τώρα η βιβλιογραφική/ερευνητική σκαπάνη;

Συστήνω, καταρχάς, αλλαγή εστίασης του ερευνητικού φακού. Προκειμένου να χωρέσει «ελάσσονες» ή ουδέτερους πολιτικούς παίκτες, φαινομενικά περιθωριακές εξουσιαστικές στρατηγικές, εναλλακτικές ομαδοποιήσεις, «κρυφά» κοινωνικά ερείσματα, βαθιές διαιρετικές τομές και απρόσμενες, προσωρινές συναινέσεις. Γι' αυτό σας προτείνω να χρησιμοποιήσουμε τον Αλέξανδρο Ζαΐμη ως ένα αντιπροσωπευτικό, πολυπρισματικό κάτοπιο της ανανεωμένης, ευρυγώνιας εστίασης.

Ο Καλαβρυτινός πολιτικός, σύμφωνα με την πλειοψηφική ιστοριογραφική ερμηνεία, υπήρξε ένας ελάσσων πολιτικός παίκτης, άχρωμος, ουδέτερος και υπερκομματικός, του οποίου η συστηματική μελέτη θεωρήθηκε ότι δεν έχει να προσφέρει τίποτε πέρα από την αρχική, ανιστόρητη κατηγοριοποίησή του. Παρά το γεγονός ότι δεν υπήρχε αξίωμα που να μην διεκδίκησε επιτυχώς κατά τη διάρκεια του μακρού πολιτικού βίου. Παρά το επιπλέον δεδομένο, ότι η κριτική βιογράφησή του θα φώτιζε αποκαλυπτικά τις ασάφειες, αντιφάσεις, συγχύσεις με τις οποίες περιβάλλονται στις περισσότερες αναλύσεις «χαρισματικοί» ή «ελάσσονες» συνοδοιπόροι του Ζαΐμη, δύο πολιικών γενεών, όπως Τρικούπης, Δηλιγιάννης, Γεώργιος, Βενιζέλος, Κωνσταντίνος, Γούνα-

15 Βλέπε ενδεικτικά, Σκοπετέα, Έ., «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους», στο Χατζηιωσήφ, Χρ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. 1900-1922 οι απαρχές, τόμος Α2*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 9-35.

ρης κ.λ.π.¹⁶ Στην πρόσφατη μελέτη μου για τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, η οποία βασίστηκε στο προσωπικό του αρχείο, ανασκεύασα όσο πιο τεκμηριωμένα, ελπίζω και πειστικά, την πολυσχιδή προσωπικότητα του, αλλά και το μεταβαλλόμενο περιβάλλον εντός του οποίου αυτή αναπτύχθηκε και δοκιμάστηκε. Όσα θα εκθέσω στην συνέχεια, χάριν συνητομίας συνθηματικά και αφοριστικά, αντλούν από αυτήν την ανάλυση.¹⁷

Ο Ζαΐμης συνιστούσε ένα μείγμα επαγγελματία πολιτικού και ερασιτέχνη. Ακουμπούσε με ασφάλεια στην πολιτική οικογενειακή παράδοση, στις περγαμινές που όριζαν η ένδοξη καταγωγή και τα ευρύτερα συγγενικά δίκτυα- εγχώρια και ομογενή- στη συστηματική μόρφωσή που απέκτησε, καθώς και στην ευρύτερη καλλιέργεια που διέθετε. Το ξεκίνημα, και στη συνέχεια η σύνολη πολιτική του σταδιοδρομία, βασίστηκαν αφενός στα εδραιωμένα και γόνιμα τοπικά ερείσματα, με άξονα τη γενέτειρά του, τα Καλάβρυτα, αφετέρου σε αυτά που αντλούσε έξω από τα εθνικά σύνορα: στα διπλωματικά σαλόνια, στις πρεσβείες, στα δυναστικά περιβάλλοντα, στα διεθνή fora, στους χώρους δράσης της ελληνικής ομογένειας. Επομένως η αξιοθαύμαστη ανέλιξη του εδραιώθηκε εποικοδομητικά στις δύο αυτές κλίμακες, τοπική και κοσμοπολιτική, χωρίς να χρειαστεί να αναμετρηθεί στον εθνικό, ανταγωνιστικό κομματικό στίβο, με τους πολιτικούς πρωταγωνιστές της εποχής του. Δεδομένο που του επέτρεψε, αφενός να εκφράσει τις ενδιάμεσες, ρευστές θέσεις των πολυσυλλεκτικών εκλογικών πελατειών, εκείνες δηλαδή που η καθαρότητα και αποκλειστικά των αντίπαλων πολιτικών παρατάξεων δεν μπορούσαν προγραμματικά να εκπροσωπήσουν, αφετέρου να αποκτήσει περισσότερους οιονεί συμμάχους, από ότι δηλωμένους πολέμιους ή εχθρούς. Άλλωστε, αυτές ακριβώς οι πολυσυλλεκτικές, ανυπόμονες εκλογικές πελατείες ευθύνονταν κατά πολλούς για τον τρωτό, αναλώσιμο χαρακτήρα των πλειοψηφικών κυβερνητικών σχημάτων, καθώς για την αναγκαιότητα προσφυγής σε ανορθόδοξες συνταγματικές επιλογές από την πλευρά του ανώτατου άρχοντα για τη διαμόρφωση ευκαιριακών, μειοψηφικών κυβερνήσεων. Δεν ήταν συμπτωματικό επομένως ότι η ανάληψη ύπατων αξιωμάτων που εγγράφονται στην αδιάλειπτη, μακρά πορεία του Ζαΐμη- βουλευτής, πρόεδρος της Βουλής, πρωθυπουργός (9 φορές), ύπατος αρμοστής της Κρητικής Πολιτείας, διοικητής της Εθνικής Τράπεζας, Πρόεδρος της Γερουσίας, Πρόεδρος της Δημοκρατίας- οφειλόταν σε διορισμούς, αξιοκρατικούς ή σκιώδεις, νόμιμους ή «πραξικοπηματικούς» στους περισσότερους από τους οποίους οι εκπρόσωποι του ελληνικού στέμματος, Γεώργιος και Κωνσταντίνος, αλλά και ο χαρισματικός Ελευθέριος Βενιζέλος έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Αυτή η διαδικασία των «γκρίζων» διορισμών δεν κατάφερε ωστόσο να υπονομεύσει το πολλαπλό όφελος που αποκόμισε ο Καλαβρυτινός πολιτικός: καθώς, μετά την ανάληψη του εκάστοτε υψηλού αξιώματος, το πολιτικό/συμβολικό του κεφάλαιο αποκτούσε πλουσιότερες και ωριμότερες υποδοχές,

16 Η περίπτωση Ζαΐμη δεν είναι μοναδική, αλλά αποτελεί τον κανόνα λίγο-πολύ. Μαρωνίτη, Ν. (2011), *Αλέξανδρος Θρ. Ζαΐμης. Όψεις ενός πολισχιδούς βίου (1855-1936)*. Αθήνα: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Πρόγραμμα Ερευνών Ιστορικού Αρχείου, σ. 16-57.

Το είδος της βιογραφίας και ειδικότερα της πολιτικής βιογραφίας απουσιάζει εν πολλοίς από τη σύγχρονη ιστοριογραφική παραγωγή- για μια σειρά λόγους που δεν είναι της στιγμής να τους αναλύσουμε- με αποτέλεσμα να μην έχει διαμορφωθεί μια παράδοση στην Ελλάδα αντίστοιχη με αυτή που συναντάμε στη διεθνή ιστοριογραφία, μήτε επομένως να έχει καλλιεργηθεί επαρκώς μια κουλτούρα μελέτης του πολιτικού με άξονα τις υποκειμενικότητες- ατομικές και συλλογικές.

17 Μαρωνίτη, *Αλέξανδρος Θρ. Ζαΐμης...*, ό.π.. Στη μελέτη μου εξηγώ αναλυτικά με ποιο τρόπο προσέγγισα το αρχείο Ζαΐμη, με ποιους τρόπους το διάβασα, τι με ενδιέφερε να αναδείξω και τι όχι, κ.λ.π.

χρησιμότερες δικτυώσεις, ενισχυμένη διαπραγματευτική ισχύ. Ηγούνταν κατά κανόνα μειοψηφικών ή κυβερνήσεων συνεργασίας, υπηρεσιακών, έκτακτων ή οικουμενικών υπουργείων, σχημάτων δηλαδή που χαρακτηρίζονταν από προσωρινή διάρκεια, *ad hoc* κοινοβουλευτική υποστήριξη, ρευστό και μεταβαλλόμενο κοινωνικό αντίκρισμα/ έρεισμα, αποτελούσαν ωστόσο τον κανόνα και όχι την εξαίρεση στην κυβερνητική ιστορία της μέσης διάρκειας 1890-1936.

Παράλληλα, τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά του- νηφαλιότητα, μετριοπάθεια, ικανότητα να διαμορφώνει συναίνεση γύρω από το πρόσωπό του, διαχειριστική δεινότητα, διεθνή αναγνώριση, συνείδηση καθήκοντος- επισκιάζονταν μεν από καταγεγραμμένα ελαττώματα όπως ατολία, αναποφασιστικότητα, έλλειψη ηγετικών προσόντων, υποχωρητικότητα, ιδιότυπη φιλοδοξία. Σύστηναν όμως, την ίδια στιγμή, ένα εναλλακτικό, νεωτερικό, μοντέλο διακυβέρνησης απέναντι σε αυτό των πρωταγωνιστών της πολιτικής : με άλλα λόγια, ο Αλέξανδρος Ζαΐμης παρουσιαζόταν στο πηδάλιο της εξουσίας, σε επίμαχες και κρίσιμες περιόδους, με στόχο να διαχειριστεί επιτακτικά ζητήματα, αντιπροσωπευτικά των εκάστοτε οξύνσεων/πολώσεων, και να αποκαταστήσει, έστω προσωρινά, την εύρυθμη, θεσμική λειτουργία του πολιτικού και κοινωνικού βίου. Η πολιτική κουλτούρα που υπηρετούσε, οικεία και παρούσα στις ασταθείς και εξίσου ρευστές ευρωπαϊκές πολιτικές σκηνές της περιόδου που εξετάζουμε, νομιμοποιούνταν στην ετοιμότητα και βούληση να αναλάβει την κατάλληλη στιγμή το ύπατο αξίωμα, να ανταποκριθεί επαρκώς κατά τη σύντομη μα εύθραυστη διάρκεια του και να αποσυρθεί όταν ολοκληρωθεί η ορισμένη αποστολή του. Προσημειώνοντας έτσι την δυνατότητα επανάκαμψης, την επόμενη προσωρινή θητεία.¹⁸

Το βασικό αυτό συμπεριφορικό μοτίβο του Ζαΐμη δεν γίνεται αντιληπτό, εάν δεν

18 Μαρωνίτη, *Αλέξανδρος Θρ. Ζαΐμης...*, ό.π., ολόκληρο και ειδικότερα, σ. 42-56. Για την αντίστοιχη/ οικεία κουλτούρα στις ευρωπαϊκές σκηνές, βλέπε ενδεικτικά: Edward, J. A. (edited and translated), (2000), *The Development of the Radical Right in France. From Boulanger to Le Pen*. Βρετανία: MacMillan Press LTD· Gaucet, M. (2007), *Η άνοδος της δημοκρατίας. Ι. Η επανάσταση των νεότερων χρόνων. ΙΙ. Η κρίση του φιλελευθερισμού (1880-1914)* (μετάφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιοκλής). Αθήνα: Πόλις, σ. 295-392· Bentley, M. (1984), *Politics without Democracy 1815-1914. Perception and Preoccupation in British Government*. Λονδίνο: Fontana Paperbacks· Blix, G. (2006), "Charting the 'Transitional Period': The Emergence of Modern Time in the Nineteenth Century", *History and Theory* 45. Wesleyan University, (February 2006), p.51-71· Bullen, R. G., Pogge von Standmann, H. Polonsky & Helom, A. B. (1984), *Ideas into Politics. Aspects of European History*. Λονδίνο & Σίδνεϋ: Barnes and Noble Books· Dogo, M. & Franzinetti, G. (2002), *Disrupting and Reshaping Early Stages of Nation-Building in the Balkans*. Παβέννα: Longo Editore· Driaud, E. & Lheritier, M. (1926), *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours, t.III: Le règne de Georges 1er avant le traite de Berlin (1862-1878), t.IV: Suite du règne de et Georges 1er jusqu'a la Révolution turque (1878-1908), par Michel Lheritier*. Παρίσι: Les Presses Universitaires de France· Hinsley, F. H. (ed.), (1979, 2n), *The New Cambridge Modern History. Volume XI. Material Progress and World - Wide Problems 1870-1898*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press· Hobsbawm, E. J. (1987), *The Age of Empire 1875-1914*. Λονδίνο: Gardinal· Leon, G. B. (1974), *Greece and the Great Powers 1914-1917*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών Χερσονήσου του Αίμου· Llewellyn - Smith, M. (2002), *Το όραμα της Ιωνίας. Η Εβλήδα στη Μικρά Ασία* (μετάφρ. Λίνα Κάοδαγλν). Αθήνα: MIET· Markezinis, B. S. (1973), *The Theory and the Practice of Dissolution of Parliament. A Comparative History with Special Reference to the United Kingdom and Greek Experience*. Κ: Cambridge University Press· Mowat, C. L. (ed.), (1968, 2n), *The New Cambridge Modern History. Volume XII: The Shifting Balance of World Forces 1898-1945*. Great Britain: Cambridge University Press· Stone, N. (ed.), (1983), *Europe Transformed, 1878-1919*. London: Fontana Press· Taylor, A. J. P. (1971), *The Struggle for Majesty in Europe, 1848-1918*. Λονδίνο.

αποκαταστήσουμε, αμοιβαία με το υποκείμενο, το ευμετάβλητο και ρευστό πλαίσιο εντός του οποίου δοκίμαζε την αντοχή του εναλλακτικού μοντέλου κυβερνησιμότητας ο Καλαβρυτινός πολιτικός. Το πλαίσιο αυτό προσδιοριζόταν από τον τρόπο που συναρθρώνονταν εθνικό, πολιτειακό/καθεστωτικό και κοινωνικό ζήτημα στα χρόνια 1880-1936. Η εκρηκτική κατά κανόνα αρένα που τροφοδοτούσαν οι ιδεολογικές/πολιτικές και κοινωνικές αυτές εκκρεμότητες ευνοούσαν την ύπαρξη καταρχάς διαιρετικών τομών, σχισμάτων, τις οποίες στη συνέχεια ο Μεγάλος Πόλεμος βάθυνε και ανανέωσε με νέα διχαστικά ερείσματα- εθνοτικά, ταξικά, πολιτισμικά. Πολιτικοί παίκτες, οικονομικές και στρατιωτικές ελίτ, διανοούμενοι και κοινωνικό σώμα εξοικειώθηκαν σταδιακά και περνώντας μέσα από κρίσιμες καμπές: με τη συστηματική ενσωμάτωση της βίας στην πολιτική σκηνή, με την εξωκοινοβουλευτική διαχείριση επίμαχων ζητημάτων, με την υιοθέτηση αυταρχικών μεταρρυθμιστικών στρατηγικών, με τον θεσμικό και εξω-θεσμικό ρόλο του στρατού και συνακόλουθα τη χειραφέτησή του από την πολιτική εξουσία, με τη συνήθη εκτροπή από την νομιμότητα, με την απονομιμοποίηση της πολιτικής συμμετοχής, με την πρόκριση εν τέλει της πολιτικής ή και βιολογικής εξόντωσης του αντίπαλου πολιτικού λόγου και χώρου. Ανάλογους μετασχηματισμούς, με άξονα το δίπολο δημοκρατία και αυταρχισμός δεν παρατηρούμε εξάλλου και στις ευρωπαϊκές συνειδήσεις του μεσοπολέμου, ή τουλάχιστον στις περισσότερες από αυτές;¹⁹

Μοιάζει ειρωνικό και μετέωρο, αλλά στα συμφραζόμενα που θα ακολουθήσουν αποκτά νόημα. Ο Ζαΐμης, σε αντίθεση με τον Βενιζέλο, εμφανίζεται να απεύχεται τις ιστορικές επιταχύνσεις –συγκρούσεις, ρήξεις, πολέμους, επαναστάσεις – να συντάσσεται αντιθέτως ομαλά με τους σταθερούς, αργούς βηματισμούς. Ωστόσο, αυτός είναι κατά κανόνα που καλείται να διαχειριστεί τους βίαιους διασκεισμούς, που ευνόησε ή προκάλεσε ο ορμητικός πολιτικός συμπαίκτης του. Και σταθερά ανταποκρίνεται.

Εξηγούμαι: Η ανάδειξη του Ζαΐμη στο πρωθυπουργικό αξίωμα, μέχρι και το 1915, ερχόταν να πιστοποιήσει έναν ή περισσότερους «μικρούς διχασμούς», να ανακόψει όμως παραλλήλως την ορμητική διάσταση, την πιθανή διάδραση και κλιμάκωσή τους. Κατά τη διάρκεια των τριών πρωθυπουργικών κυβερνήσεων που αναλαμβάνει ο Καλαβρυτινός πολιτικός στο διάστημα 1915-1917, η εμφύλια διάσταση είναι μια πραγματικότητα που ορίζουν οι καίνουσες πολιτικές, ιδεολογικές και κοινωνικές εκκρεμότητες. Μια παράλληλη πραγματικότητα είναι η διεξαγωγή πολεμικών συμβατικών επιχειρήσεων σε ελληνικό έδαφος υπό το οξύμωρο, μετέωρο καθεστώς της «ένοπλης ουδετερότητας». Υπό αυτούς τους ασφυκτικούς όρους, η αποστολή του είναι να μετριάσει το πολλαπλό κόστος των εμφύλιων διαρρέσεων, την ένταση και διάρκειά τους, να καθυστερήσει συναινετικά τη λήψη δραστικών αποφάσεων. Στα διαστήματα 1922-1928, και 1929-1936, από διαφορετική θέση- πρωθυπουργός οικουμενικών σχημάτων στο πρώτο, πρόεδρος Γερουσίας και Δημοκρατίας στο δεύτερο- φιλοδοξεί προγραμματικά να συμβάλλει στη συγκόλληση της διαρρηγμένης εθνικής ενότητας, στην αποκατάσταση της πολιτικής και κοινωνικής νομιμότητας. Στην ουσία όμως αναμετρίεται, για άλλη μια φορά, με την παρατεταμένη εμφύλια συνθήκη, η οποία ανά

19 Βλέπε ενδεικτικά, Gauchet, H., *άνοδος της δημοκρατίας...*, ό.π., σ. 295-352· Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος...*, ό.π.· Davies, *Ιστορία της ...*, ό.π., σ. 1005-1188· Weiss, J., *Συντηρητισμός κι ριζοσπαστική δεξιά. Παραδοσιακή, αντίδραση και απέναντί της στην Ευρώπη, 1770-1945* (μετάφρ. Σπύρος Μαρκέτος). Αθήνα: Θύραθεν, σ. 175-233.

πάσα στιγμή απειλεί να απελευθερωθεί και να τερπλίσει ανεπανόρθωτα την τρωτή και επισημική βάση του συνανήκειν, την όποια φιλόδοξη διεκδίκηση μιας συναινετικής εθνικής συμφιλίωσης.²⁰

Οι παραπάνω διαπιστώσεις συγκλίνουν στο ότι ο Καλαβρυτινός πολιτικός έμοιαζε να διαχειρίζεται, συγκριτικά πιο επαρκώς από τους πρωταγωνιστικούς πολιτικούς παίκτες, την ρευστότητα, την αστάθεια, τις αβεβαιότητες του πολιτικού / κοινωνικού τοπίου- όχι γιατί τις αναγνώριζε ως παθογένειες, πράγμα που κάνουμε κατεξοχήν εμείς εκ των υστέρων, αλλά επειδή τις κατανοούσε ως αναπόσπαστο μέρος των ζητημάτων που άνοιγε η εμπειρία της «υπαρκτής» κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Συντάσσονταν επομένως αρμονικότερα με ένα φάσμα μεταβαλλόμενων αντιλήψεων, ενδιάμεσων θέσεων που συνεπάγονταν οι στάσεις των κοινωνικών υποκειμένων απέναντι σε ρευστά, υπό συνεχή διαπραγμάτευση μεγέθη όπως: μοναρχία, δημοκρατία, αυταρχισμός, κοινοβουλευτισμός, φιλελευθερισμός, μεταρρύθμιση, εκτροπή, νομιμότητα, επανάσταση.

Οι ενδιάμεσες, ρευστές αυτές στάσεις δεν διαμορφώνονταν μόνο με βάση ιδεατά/αποκλειστικώς ορθολογικά κριτήρια- καθαρότητα, συνέπεια, αυστηρότητα, νηφαλιότητα- αλλά κυρίως με γνώμονα τα υπαρκτά, προσωρινά, εναλλακτικά σενάρια.

Υπό αυτό το πρίσμα, η «μεσότητα» δεν εξαντλούνταν σε μια δεοντολογική/ηθική επιταγή, δεν εξισωνόταν με μια άκαμπτη υπερ-ορθοδοξία, αλλά σύστηνε ένα πολιτικό, τεχνοκρατικό / διαχειριστικό και μάχιμο μοντέλο προσωρινής κυβερνησιμότητας- όπως αναδείκνυε εξάλλου και η ομόλογη ευρωπαϊκή εμπειρία.²¹ Πρόσθετα, η ικανότητα του Καλαβρυτινού πολιτικού να διαμορφώνει συναίνεση γύρω από το πρόσωπό του, σε καιρούς όπου η ενότητα και η συνοχή είχαν απολέσει το αξιακό, θετικό τους φορτίο, σύστηνε μια εναλλακτική σημαία, υπό την οποία μπορούσαν να συνταχθούν, ευκαιριακά ή μη, πολιτικοί παίκτες, οικονομικές ελίτ, αλλά και ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, χωρίς απαραίτητα να έχουν διευκρινίσει εκ προοιμίου το στίγμα τους. Επομένως δεν είναι τυχαίο, ότι με άξονα το πολιτειακό/καθεστωτικό ζήτημα, μία δηλαδή από τις από τις βαθύτερες διαιρετικές μήτρες της ελληνικής κοινωνίας, ο Ζαΐμης επιβεβαίωνε επανειλημμένα την ιδιότητα του ως «rallie»²² της ελληνικής πολιτικής σκηνής.

20 Για μια διεξοδική ανάλυση για τις τρεις αυτές επίμαχες πρωθυπουργίες θητείες με διαφωτιστικό πρίσμα, το αρχειακό του υλικό, καθώς και για τη συνομιλία αυτής της συγκεκριμένης, υποκειμενικής διαχείρισης με τις παράλληλες «άλλες», συγκλίνουσες και αντιθετικές, βλέπε, Μαρωνίτη, *Αλέξανδρος Θρ. Ζαΐμης...*, ό.π., σ. 179-229.

21 Βλέπε, Gauchet, *Η άνοδος της δημοκρατίας...*, ό.π., σ. 313-337.

22 Ο χαρακτηρισμός αυτός του Ζαΐμη αντλείται από τα γαλλικά πολιτικά συμφραζόμενα, απαντιέται στα γραπτά του ιστορικού Γρηγορίου Δαφνής, και τον οικειοποιείται ο Βενιζέλος κατά την επιλογή του Καλαβρυτινού πολιτικού ως υποψηφίου Προέδρου της Δημοκρατίας από το κόμμα των Φιλελευθέρων το 1929. Γράφει ο Δαφνής «...Ο Ζαΐμης προήρχετο από ιστορική οικογένειαν. Επί πλέον δεν ήτο δημοκρατικός, αλλά προσεχώρησεν εκ των υστέρων εις το δημοκρατικόν στρατόπεδον. Ανήκει εις την κατηγορίαν εκείνων που οι Γάλλοι αποκαλούν «rallies», και άνευ των οποίων δεν θα ήτο δυνατή η σταθεροποίησις της Αβασιλεύτου Δημοκρατίας». Δαφνής, *Η Εβλός μεταξύ δύο πολέμων...*, ό.π. τόμος Β', σ. 26.

Σύνδεσμος
Φιλολόγων
Αργολίδας

ΔΗΜΟΣ
**Άργους
Μυκηνών**

ΚΟΙΝΩΦΕΛΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΑΡΓΟΥΣ-ΜΥΚΗΝΩΝ

1915 2015

100 χρόνια από τον
Εθνικό Διχασμό

*Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές διαστάσεις
των γεγονότων και οι μεταγενέστερες επιδράσεις*

πρακτικά διημερίδας 7-8 Νοεμβρίου 2015

Άργος 2018